

Inspiracija za međureligijski dijalog danas

Alen KRISTIĆ (ur.), *Drama gostoprimstva. Zbornik u povodu 800. obljetnice susreta svetog Franje Asiškog i sultana Malika al-Kamila*, Sarajevo, Centar za mirovno obrazovanje, 2022, 461 str.

Mato Zovkić

mato.zovkic@bih.net.ba

Djelatnici nevladine organizacije Centar za mirovno obrazovanje iz Sarajeva organizirali su u srpnju 2021. godine šest okruglih stolova u Bosni i Hercegovini o povijesnom događaju susreta kršćanskoga redovnika Franje Asiškoga i egipatskoga sultana Malika al-Kamila s aspekta inspiracije za međureligijski dijalog i povjerenje danas. U *Predgovoru* (9-16) urednik navodi da su okrugli stolovi održani u Fojnici, Visokom, Sarajevu, Zenici, Mostaru i Tuzli te zahvaljuje drugim nevladinim organizacijama, akademskim i religijskim ustanovama koje su ih podržale u priređivanju ovih susreta. Devetnaest sudionika tih okruglih stolova doradili su svoja izlaganja za tisak, a urednik ih je razvrstao u četiri cjeline: *Drama susreta* (pet izlaganja, 21-130); *Povijesni odjeci susreta* (četiri izlaganja, 133-233); *Subverzija femininog* (izlaganja dviju žena, 235-262); *Aporije izgradnje mira* (osam izlaganja, 265-392).

U *Svjedočenjima* (395-420) mogućnost življenja različitih uz međusobno poštovanje i čak prijateljstvo iznose na temelju vlastitog iskustva jedna katolička redovnica iz Hrvatske, zatim aktivan član Medžlisa Islamske zajednice u Zenici te frankofoni monah koji proučava i piše ikone. U *Dodatku* (423-451) tiskana je Deklaracija o ljudskom bratstvu koju su usvojili i proglasili u Abu Dhabiju papa Franjo i veliki imam al-Azhara Ahmad al-Tayyeb 4. veljače 2019. s njihova dva popratna govora. Urednik je sjajno postupio što je u *Bilješkama o autorima* (453-461) ponudio čitateljima osnovne podatke o autorima objavljenih priloga, jer je riječ o osobnom pristupu i iskustvu susretanja religijski različitih osoba.

Konfesimalnost i refleksije izlagača

Ugo Vlasisavljević je kršćanin pravoslavnoga podrijetla kojega je odgojila baka katolkinja. Profesor je filozofije na Univerzitetu u Sarajevu koji u svojim objavljenim radovima nacionalnu i vjersku pripadnost smatra važnim elementima ljudskog identiteta. U svom prilogu analizira semitsko-islamsko poimanje gostoprimstva te tumači zašto je sultan mirno primio kršćanskoga monaha, a Franjo nije vrijeđanjem provocirao. Prema njemu, srdačnost domaćina i uljudnost gosta ne treba brkati s obustavom neprijateljstva koja bi trajala nakon ugošćavanja.

»Nema sumnje da je gost do posljednjeg trenutka ispoštovao obred gostoprimstva u koji je bio uključen ulaskom u šator, a to znači da nikakvim ružnim riječima ili nedopustivim postupcima nije povrijedio domaćina i njegovu vjeru, jer bi inače zaradio mučeništvo« (47).

Alen Kristić, koji je završio studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu te se bavi univerzalnom etikom na liniji Hansa Künga i mirotvorstvom u franjevačkom duhu, istražio je ovaj povijesni susret uz svijest da su ga islamski izvori prešutjeli, a franjevački retuširali. On Franjinu hrabrost da se odvaži na taj susret izvodi iz njegova namjernog odskakanja od uobičajenih katoličkih kalupa toga vremena i želje da bude univerzalni brat svih ljudi. Zato je Franji vjernički hod »kontinuirano rušenje 'likova i oblića' predrasuda, stereotipa, strahova i ignorancija, koje je zatjecao u svom društvenom miljeu i koji su se neizbježno začinjali i u njemu samome« (67). On naslućuje da se sultan mogao nadahnuti primjerom Abrahama koji je rušio idole (sura 21,51-93), a Franjo primjerom Isusa koji je uvažio molbu strankinje da joj ozdravi bolesnu kćer (Mt 15,21-28) i poistovjetio se sa svima potrebnima (Mt 25,31-46). Prema kršćanskim izvorima Franjo se predstavio da ga je poslao Bog, a ne svjetovna vlast:

»Franjo je za sultana Malika al-Kamila zacijelo bio prije svega epifanija drugačijeg, radikalno nenasilnog kršćanstva, onog i onakvog kršćanstva, pobliže onih i onakvih kršćana, o kojima s poštovanjem govori Kur'an« (77).

Egipatski sultan i asiški monah bili su jedan drugome epifanija miroljubivog islama i kršćanstva.

Željko Ivanković, književnik agnostičkog usmjerenja, naslovio je svoje izlaganje: *Drugost i drugi kao ogledalo moga identiteta* (87-95). Iako je sultan bio na poziciji moći, njegova gesta ima snažnu osobnu notu. Zato je drugi nužno identifikacijsko mjesto za naše ja.

Nezir Halilović profesor je na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici i voditelj u Upravi za obrazovanje Rijaseta Islamske zajednice (IZ) u BiH. On susret sultana i Franje Asiškoga gleda kao odjek moći duha i moći vlasti (97-111). U odredbi Kur'ana o međusobnom upoznavanju drugačijih i natjecanju u dobru (49,13) vidi inspiraciju za sultanov postupak.

Fra Mile Babić, katolički mislilac i profesor Franjevačke teologije u Sarajevu, naslovio je svoje razmišljanje: *Susreti svetoga Franje Asiškoga i fra Andjela Zvizdovića sa sultanima* (113-130). Za njega je Isus Krist temeljno mjerilo za razumijevanje svetoga Franje. Prema njegovu shvaćanju

»Franjo je izveo religioznu revoluciju tako što je povratkom mjerodavnoj formi života – a to je forma Isusova života – započeo radikalnu reformu Crkve... On, dakle, nudi alternativu svijetu nasilja, ne bijeg od svijeta, nego alternativu nasilnom svijetu« (115).

Sa švicarskim kapucinom Niklausom Kusterom izvodi deset načela za dijalog među religijama, nadahnutih povijesnim susretom 1219. godine u Egiptu. Jedno od njih je navješćivanje vjere riječima i vlastitim životom, što Franjo traži od svoje redovničke subraće i sam tako živi (117-122). U takvom Franjinu duhu fra Matija Divković napisao je 1611. godine *Nauk krstjanski* koji je tiskan dvadesetak puta do 1738. godine.

Rasim Ibrović, muslimanski znanstvenik koji se bavi poviješću islamske mistike i kulturom stanovanja, obradio je pionira novog stava katolika prema muslimanima, onako kako oni vide sami sebe: *Louis Massingon – pionir kršćansko-islamskog (abrahamskog) ekumenizma* (135-187). Ističe zasluge toga katoličkog znanstvenika L. Massignona (1883-1962) za otkriće i popularizaciju islamskih mistika, što je utjecalo na učenje Drugoga vatikanskog sabora o stavu Crkve prema muslimanima danas. Centar za mirovno obrazovanje izdao je Ibrovićeve znanstvenu knjigu *Kuća Sabura – čitanje bosanske kuće* (Sarajevo, 2022, 201 str.)

Zdravko Kujundžija završio je studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, specijalizirao socijalnu etiku na Boston Collegeu u SAD-u i prati inicijative papa u promociji ljudskih prava. U svom prilogu *Pontifikat pape Franje kroz prizmu susreta sv. Franje Asiškog i sultana Malika al-Kamila* (193-206) prikazuje Papin posjet Ujedinjenim Arapskim Emiratima od 3. do 5. veljače 2019. i Deklaraciju o ljudskom bratstvu koju je tom prigodom proglasio sa šaikom Ahmadom al-Tayyibom kao duhovnim poglavarom sunitskih muslimana. Uključio je i Papinu encikliku *Fratelli tutti*, njegov pohod Iraku 5. ožujka 2021. i encikliku *Laudato si'* o zajedničkoj brizi za prirodni okoliš. S pravom ističe da su ove Papine inicijative na liniji provedbe Drugoga vatikanskog sabora.

Fra Ivan Nuić, bosanski franjevac koji je nakon teologije završio i studij kroatistike i romanistike u Zagrebu te, uz odgojne službe u Visokom, sudjeluje u inicijativama za kulturu suživota u miru i prijateljstvu među različitimima. U svom prilogu *Gwenolé Jeusset – život u službi islamsko-kršćanskog dijaloga* (209-217) podsjeća da ovaj francuski franjevac posljednjih 15 godina živi u franjevačkom bratstvu u Istanbulu. Nuić je 2008. godine preveo na hrvatski Jeussetovu knjigu *Sveti Franjo i sultan* kojom su se obilno služili sudionici ovoga zbornika u izradi odabranih tema. Jeusset je kao franjevac djelovao 20 godina u Abidjanu, Obala Slonovače, gdje je iznutra upoznao svijet islama. Fra Gwenolé je odu-

ševljen otvaranjem prema muslimanima na Drugom vatikanskom saboru i ne da se ogorčiti kritikama katoličke konzervativne subraće. Više puta pohodio je franjevačku subraću u BiH i podupro sve koji se »nakon rata snažno angažiraju na putu borbe za zajednički, bratski život« (215).

Aladin Husić završio je studij orijentalistike i povijesti u Sarajevu, doktorirao povijest u Zagrebu, radi na Orijentalnom institutu Univerziteta u Sarajevu istražujući povijest Bosne pod osmanskom vlašću. U temi *O nekim pozitivnim praksama funkcioniranja nemuslimanskih zajednica u islamskoj državi novoga vijeka (tragom primjera al-Kamila Muhameda i Franje Asiškog)* (219-233) ističe da je

»Osmansko carstvo teokratska islamska država, s naglašenim klasnim karakterom, vjerom islamom, kao državnom religijom, iz čijeg pravnog poretka i svjetonazora su crpljena mnoga pravna rješenja« (221).

Sposobni nemuslimani bili su ponekad pripušteni u državnu službu i pojedine kršćanske obitelji bile su izuzimane od nekih poreza. Za primjere tolerancije navodi doseljavanje Dubrovčana i Židova na područje Carevine, zatim hodočašća kršćanskih svećenika i vjernika u Svetu zemlju te interkonfesionalno obilježje vakufa.

Zilka Spahić Šiljak završila je Gazi Husrev-begovu medresu i Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, doktorirala sociologiju u Novom Sadu disertacijom *Žene, religija i politika* te se u svom znanstvenom radu bavi položajem žena u društvu i religijskim zajednicama. Vodi TPO fondaciju Sarajevo koja se bavi pitanjima obrazovanja, interkulturalnog dijaloga i izgradnje mira i osnaživanjem mladih žena za liderstvo. Izlaganjem *Diskurzivni feminitet u svjedočenju dara odgovornosti u susretu Sultana i Franje Asiškog* (237-250) skreće pozornost da su se Sultan i Franjo Asiški

»odmaknuli od zadatih granica muškosti kako bi čuli jedan drugoga i dali šansu da se iznjedri nešto novo. To su učinili, jer su obojica prije svega bili dobri ljudi, pa tek onda muslimani i kršćani« (248).

Roberta Nikšić diplomirala je na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, istražuje ulogu žena u društvu, piše priče i pjesme. Temom *Sestre u bratstvu ljudskome* (253-262) izložila je miroljubive i aktivne likove katoličkih žena, kao: Klara Asiška, Marija Žižić u Promini 17. stoljeća, a u naše dane vjernica laikinja Ana Raffai u Zagrebu, s. Rebeka Anić u Splitu, obje doktorice teologije. Prema njoj feministička teologija dekonstruira kulturološke obrasce i utječe na poziciju žena u društvu (261). Zaključuje:

»Poznavati bar dio silna angažmana religioznih žena, svetica iz sjene, na našim prostorima, sve od Klare do naših dana, znači crpiti kreativne poticaje za vrijeme što dolazi« (262).

Franjo Šarčević doktorirao je matematičke znanosti, djeluje na Univerzitetu u Sarajevu i urednik je lijevo-liberalnog portala *Prometej.ba*. On svojim prilogom propituje je li »religiozna vjera odraz kozmičkog tajanstva ili zemaljskog kompetitivnog prestiža« (267-277). Slaže se s Miroslavom Volfom koji je iznio 25 teza o povezanosti monoteizma s nacionalizmom i nasiljem, uočava da »religiozni ljudi često o svojoj religiji razmišljaju, orvelovski rečeno, u okvirima kompetitivnog prestiža« (272). Ruga se križu na brdu iznad Mostara i previsokom tornju na franjevačkoj crkvi u tom gradu. Uvjeren je da prvenstvo etičkog nad gnoseološkim pridonosi rješavanju problema u svijetu. Predlaže: »Upravo iz činjenice relevantnosti religija slijedi potreba sekularnog društva da ima što bolje teološke fakultete, nezavisne od vjerskih institucija, i da u njih ulaže« (277).

Amer Tikveša završio je studij književnosti u Sarajevu, magistrirao je na *Rodnim studijama* pri Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, piše priče i čitanke za osnovnu školu. Temom *Susret Franje i Sultana – Mirotvorački mit u službi iscjeljenja mržnjom oboljelih društva* (279-287) promatra povijesni događaj susreta različitih kao mit ili parabolu za pomirenje u BiH nakon konflikta.

Esad Bajtal je filozof i sociolog koji je doktorirao u Sarajevu. Njegova knjiga *Država na čekanju* tiskana je dva puta. U svom prilogu *Politička etika Franjine socijalne pedagogije* (289-303) pomoću pojma »ideologizacija mita« ističe pozitivan utjecaj susreta katoličkog redovnika s egipatskim sultanom.

Amra Pandžo je obrazovana i prakticirajuća muslimanka u Sarajevu koja vodi nevladinu organizaciju »Mali koraci« i priređuje međureligijske seminare. Plod toga rada je knjiga *Priručnik za nastavnice i nastavnike islamske vjeronauke o mirovnoj dimenziji islama* (Sarajevo, 2008.) U lipnju 2022. dovršila je disertaciju *Potencijal religije za izgradnju mira u podijeljenim društvima* na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Izlaganjem *Izgradnja mira u kontekstu susreta Franje Asiškog i sultana Malika al-Kamila* (305-317) ističe vjerničku iskrenost ovih dvojice, njihovu spremnost na žrtvu, hrabrost, ljubav prema ljudima i spremnost na transformaciju: »Franjo i sultan nam pokazuju da je ta nemoguća mogućnost – odvažimo li se – u konačnici moguća!« (316).

Senada Tahirović, urednica vjerskih novina *Preporod* za bošnjačke muslimane, obradila je temu *Ka odgovornom dijalogu – pretpostavke za međuvjerski dijalog iz muslimanske perspektive* (319-328). Po njezinu uvjerenju, međuvjerski dijalog muslimana temelji se na ključnim ajetima Kur'ana (49,13; 2,62; 5,48; 16,125-126) i postupcima Poslanika Muhameda. Podsjeća da je Islamska zajednica

»institucionalno ponudila svoju platformu i viziju o međureligijskom dijalogu, pokazala zainteresiranost za stabilnost u odnosima s drugim religijskim zajednicama. No, i da se zanemare izazovi povijesnih okolnosti u kojima se dijalog institucionalno zagovara, on sam po sebi nije jednoznačan, niti jednostavan

proces, jer traži uključenost i otvorenost prema osloncu, koji za dijalog nudi vlastita vjerska tradicija i spremnost da prihvatimo da je taj oslonac već načinio stvarni prostor za drugoga« (327-328).

Miroslav Bagara je katolički vjeroučitelj koji je završio studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu i zanima se za mirovni potencijal religija. U temi *Susret Franje i sultana – polazište za osmišljavanje nove paradigme mirovnog obrazovanja* (331-340) vidi potrebu i mogućnost mirotvornog obrazovanja te ističe da pedagogija mira osposobljava za rješavanje sukoba. Predlaže priredbu o susretu Franje i sultana među učenicima:

»Taj susret mogao bi baciti svjetlo na mnoge slične, a zaboravljene susrete, mnoge druge zaboravljene junake i junakinje mostova iz cijeloga svijeta, ali i našega zavičaja – iz prošlosti, ali i iz današnjega vremena« (338-339).

Marko-Antonio Brkić završio je studij katoličke teologije u Sarajevu i Mostaru, magistrirao religije na Univerzitetu u Sarajevu i sada vodi privatno sveučilište u Međugorju. U temi *Izlazak iz 1984., ulazak u 1986. 'Duh Asiza' u Bosni i Hercegovini 35 godina poslije* (343-360) uspoređuje ideje iz Orwellova romana *1984* i gibanje niklo iz susreta posta i molitve za mir u Asizu 27. listopada 1986. na koji su se odazvali predstavnici svjetskih religija. Raduje se što je duh Asiza donio institucionalni dijalog u BiH, ali žali što dijalog osobnih susreta »ostaje u sjeni, u zapečku, prepušten osobnoj inicijativi pojedinca i nekolicine« (353).

Zlatiborka Popov-Momčinović, sociologinja koja je doktorirala u Beogradu i predaje na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu, istražuje mirotvorne inicijative žena u BiH. U izlaganju *Susret sekularnog i religijskog u procesima pomirenja u BiH* (363-392) upozorava na to da se pomirenje »često poistovjećuje s amnestijom za zločine, odnosno zločince, izjednačavanjem odgovornosti, simboličkim oblikom djelovanja ili se, pak, tumači kao imperativ i nešto nametnuto« (367). Citira anketu provedenu među ženama mirotvorkama, od kojih neke svoju djelatnost motiviraju osobnom vjerom i žale što MRV nije dovoljno povezan s drugim organizacijama (376). Upozorava s drugim znanstvenicima da su »neke od ključnih dilema tko, s kime treba da se pomiri, oko čega i kada« (387). Završava pozivom na povjerenje u proces pomirenja u BiH, unatoč brojnim izazovima i preprekama.

Tri svjedočenja

Pod književnim nazivom »svjedočenja« u knjigama ove vrste misle se autobiografski iskazi osoba koje iznose svoje životno iskustvo iz srodne tematike. Tako s. Vesna Zovkić, rođena u Županji i srednju školu završila tamo, za vrijeme studija prava u Zagrebu zblížila se sa skupinom tamošnjih Isusovih malih sestara i pridružila im se. Njima je svojstveno da u duhu sv. Karla de Foucaulda

i svoje utemeljiteljice s. Magdalene žive među muslimanima. Ona je svoje kazivanje naslovila U cjeloživotnoj školi različitosti (397-407). Godine 1985. raspoređena je u kosovsko selo s većinom muslimanskih stanovnika i stekla radno znanje albanskoga. Godine 1991. raspoređena je u izbjeglički logor Gašinci kod Đakova gdje su bili prisilno smješteni bosanski muslimani protjerani iz svojih domova. Kroz četiri godine pomaganja izbjeglicama sprijateljila se s nekima od njih i to prijateljstvo i dalje njeguje. Nakon terorističkog rušenja trgovačkih tornjeva u New Yorku 11. rujna 2001. bila je raspoređena s drugim sestrama na rad u Alžiru, Libiji i Tunisu gdje je stjecala radno znanje arapskoga. Sada je ponovno u Zagrebu. Ovako sažima svoje iskustvo življenja među muslimanima:

»Nijedna religija ne iscrpljuje otajstvo Boga. Na to me podsjeća i molitveni zaziv muslimana *Allahu Akbar*, kojeg se obično prevodi s *Bog je najveći*, ali *akbar* je zapravo komparativ: *Bog je veći*. Od čega? Od svega! Pa i od vlastite Objave. Ono malo što mi o Bogu znamo, bolje rečeno slutimo, upravo to nas razdvaja, a najviše nas spaja upravo ono što o Bogu ne znamo. Jer nitko od nas nije na cilju, svi smo na putu prema Bogu« (405).

Kenan Hodžić je aktivan djelatnik Medžlisa IZ Zenica, gdje koordinira rad s mladima. U svome svjedočenju iznosi iskustvo Odbora za međureligijsku suradnju Zenica i dao mu je naslov: Dijalog, to je život sam! (409-415). Sa zahvalnošću spominje podršku vrhbosanskog svećenika dr. Ante Ledića koji je devet godina bio ravnatelj Katoličkoga školskog centra u Zenici. On ističe:

»Okupljanjem vjerskih službenika, mladih i žena iz četiri tradicionalne vjerske zajednice i crkve našega grada, postavljeni su temelji boljem upoznavanju i otklanjanju neznanja, iz kojega uvijek proizlaze predrasude i nesuglasice« (411).

Za njega i suradnike svakodnevnica je kolijevka dijaloga. Zaključuje:

»Mi ćemo, pored brojnih izazova, nastaviti prakticirati međureligijski dijalog, jer to nije niti izraz pomodarstva niti naš hobi, to je naš vjernički odgovor na Božji poziv da u svim ljudima vidimo braću i sestre« (415).

Frankofoni monah Stéphane Martin-Prével poslan je u Nazaret gdje se 12 godina usavršavao u ikonografskim tehnikama. Njegova ikona Franje i sultana koji se uz međusobno poštovanje grle, reproducirana je u boji na naslovnici ove knjige i četiri puta u tekstu crno-bijelom tehnikom. Svoj iskaz naslovio je: Franjo i sultan (417-420). Za njega je susret Franje i sultana povijesni susret ljudskosti i načina kako ljudi »unatoč teroru oko sebe, izabiru put mira«. On smatra da Franjo nikada nije htio obratiti sultana ni privesti ga svojim vrednotama, jer je Franjo sluga Isusa koji mu nije idol: »On je odgojitelj koji zna sebe zaboraviti da bi se cvjetovi pred njim sami od sebe otvorili suncu, Svjetlosti koju nosi, a koja nije njegova« (420).

Sudionici okruglih stolova čija izlaganja su ponuđena u ovoj knjizi znali su da se muslimanski, pravoslavni i katolički građani BiH ne mogu složiti o ratu prigodom raspada Jugoslavije i osamostaljenja BiH kao nove međunarodno

priznate države. Zato nisu jedni drugima dokazivali svoju viziju nedavnih događaja i sadašnjega stanja. Oni su uvjereni da dijalog na razini predstavnika građanske vlasti i vjerskih poglavara nije dostatan za izgradnju trajnoga mira i međusobnoga povjerenja. Zato ovdje nude svoje znanstveno istraživanje i osobno zalaganje za mir kao izgradnju zajedničkoga dobra.

Knjigu preporučujem osobito svećenicima, imamima i drugim predvoditeljima molitvenih susreta vjernika te vjeroučiteljima, jer oni mogu utjecati na vlastite vjernike i animirati ih za konstruktivan život među drukčijima.